YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (kuudes jaosto)

10 päivänä helmikuuta 2000 *

Yhdistetyissä asioissa C-270/97 ja C-271/97,

jotka Landesarbeitsgericht Niedersachsen (Saksa) on saattanut EY:n perustamissopimuksen 177 artiklan (josta on tullut EY 234 artikla) nojalla yhteisöjen tuomioistuimen käsiteltäviksi saadakseen tässä kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevissa asioissa

Deutsche Post AG

vastaan

Elisabeth Sievers (asia C-270/97) ja

Brunhilde Schrage (asia C-271/97)

ennakkoratkaisun EY:n perustamissopimuksen 119 artiklan (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) sekä EY:n perustamissopimuksen liitteenä olevan, Euroopan yhteisön perustamissopimuksen 119 artiklasta tehdyn pöytäkirjan tulkinnasta,

* Oikeudenkäyntikieli: saksa.

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN (kuudes jaosto),

toimien kokoonpanossa: toisen jaoston puheenjohtaja R. Schintgen (esittelevä tuomari), joka hoitaa kuudennen jaoston puheenjohtajan tehtäviä, sekä tuomarit G. Hirsch ja H. Ragnemalm,

julkisasiamies: G. Cosmas,
kirjaaja: johtava hallintovirkamies H. A. Rühl,

ottaen huomioon kirjalliset huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

— Deutsche Post AG, edustajanaan asianajaja M. Karoff, Hannover

— Euroopan yhteisöjen komissio, asiamiehinään oikeudellisen yksikön virkamiehet P. Hillenkamp ja M. Wolfcarius, avustajanaan asianajaja K. Bertelsmann, Hampuri,

ottaen huomioon suullista käsittelyä varten laaditun kertomuksen,

kuultuaan Deutsche Post AG:n, edustajanaan asianajaja J. Peter, Bonn, Sieversin ja Schragen, edustajanaan Deutsche Postgewerkschaftin liittosihteeri K. Lörcher, ja komission, asiamiehenään M. Wolfcarius, avustajanaan K. Bertelsmann, 1.7.1998 pidetyssä istunnossa esittämät suulliset huomautukset,

kuultuaan julkisasiamiehen 8.10.1998 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

1 Landesarbeitsgericht Niedersachsen on esittänyt yhteisöjen tuomioistuimelle 8.11.1996 tekemillään kahdella päätöksellä, jotka ovat saapuneet yhteisöjen tuomioistuimeen 24.7.1997, EY:n perustamissopimuksen 177 artiklan (josta on tullut EY 234 artikla) nojalla kaksi ennakkoratkaisukysymystä EY:n perustamissopimuksen 119 artiklan (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) sekä EY:n perustamissopimuksen liitteenä olevan, Euroopan yhteisön perustamissopimuksen 119 artiklasta tehdyn pöytäkirjan (jäljempänä pöytäkirja) tulkinnasta.

2 Nämä kysymykset on esitetty kahdessa asiassa, joista ensimmäisessä asianosaisina ovat Deutsche Post AG (jäljempänä Deutsche Post), aiemmalta nimeltään Deutsche Bundespost, ja Elisabeth Sievers (C-270/97) ja toisessa Deutsche Post ja Brunhilde Schrage (C-271/97) ja jotka koskevat ammatilliseen lisäeläkejärjestelmään kuulumisen edellytyksiä ja kyseisen järjestelmän perusteella maksettavan eläkkeen saamisedellytyksiä.

Asiaa koskevat kansalliset oikeussäännöt

3 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschlandin (Saksan liittotasavallan perustuslaki; jäljempänä perustuslaki) 3 §:n 1—3 momentissa säädetään seuraavaa:

"1. Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

2. Miehillä ja naisilla on yhtäläiset oikeudet. Valtio kannustaa miesten ja naisten yhtäläisten oikeuksien toteutumista käytännössä ja edistää olemassa olevien epäkohtien poistamista.

3. Ketään ei saa syrjiä tai suosia hänen sukupuolensa, syntyperänsä, rotunsa, kielensä, isänmaansa ja alkuperänsä, vakaumuksensa tai uskonnollisten ja poliittisten mielipiteidensä perusteella. Ketään ei saa syrjiä hänen vammansa perusteella."

4 Gesetz über die Gleichbehandlung von Männern und Frauen am Arbeitsplatzin (vuoden 1980 laki naisten ja miesten tasa-arvoisesta kohtelusta työpaikalla) 1 §:llä Bürgerliches Gestezbuchin (Saksan siviililaki) 612 §:ään lisättiin 3 momentti, jossa säädetään seuraavaa:

"Työsuhteessa ei voida sopia, että samasta tai samanarvoisesta työstä maksettava palkka on työntekijän sukupuolen perusteella pienempi kuin vastakkaiselle

sukupuolelle maksettava palkka. Pienempää palkkaa koskevaa sopimusta ei voida perustella sillä, että työntekijään sovelletaan erityisiä suojasääntöjä hänen sukupuolensa perusteella — — ."

5 Vuonna 1985 annettiin Gesetz über arbeitsrechtliche Vorschriften zur Beschäftigungsförderung (työoikeudellisia säännöksiä sisältävä, työllisyyden edistämiseksi annettu laki; jäljempänä BeschFG), jonka 2—6 §:ssä säädetään osa-aikatyöstä. Lain 2 §:n 1 momentissa kielletään työnantajaa kohtelemasta osa-aikaista työntekijää eri tavalla kuin kokoaikaisia työntekijöitä, ellei erilaista kohtelua voida perustella objektiivisilla syillä. Lain 6 §:ssä säädetään kuitenkin, että lain kyseisen jakson säännöksistä voidaan työntekijöiden haitaksikin poiketa työehtosopimuksella.

6 Tarifvertrag für Arbeiter der Deutschen Bundespostin (Deutsche Bundespostin työntekijöitä koskeva työehtosopimus) 24 kohdan mukaan työntekijöiden on kuuluttava Versorgungsanstalt der Deutschen Bundespostiin (Deutsche Bundespostin eläkekassa; jäljempänä VAP) Tarifvertrag über die Versorgung der Arbeitnehmer der Deutschen Bundespostin (Deutsche Bundespostin työntekijöiden eläkkeitä koskeva työehtosopimus; jäljempänä eläkkeitä koskeva työehtosopimus) voimassa olevassa versiossa määrättyjen edellytysten mukaisesti.

7 Eläkkeitä koskevan työehtosopimuksen 3 kohdassa määrättiin 31.12.1987 saakka seuraavaa:

"Työntekijän on kuuluttava VAP:iin sen sääntöjen ja niitä täydentävien määräysten mukaisesti, jos — — työntekijän työsopimuksessa sovittu keski-

määräinen viikottainen työaika on vähintään puolet vastaavaa työtä tekevän kokoaikaisen työntekijän säännöllisestä viikottaisesta työajasta — — ".

8 Tätä kohtaa muutettiin siten, että siinä määrättiin 1.1.1988 alkaen seuraavaa:

"Työntekijän on kuuluttava VAP:iin sen sääntöjen ja niitä täydentävien määräysten mukaisesti, jos — — työntekijän työsopimuksessa sovittu keskimääräinen viikottainen työaika on vähintään 18 tuntia."

9 Eläkkeitä koskevan työehtosopimuksen 3 kohtaa muutettiin 22.9.1992 päivätyllä työehtosopimuksella uudelleen takautuvasti 1.4.1991 lähtien, ja siinä määrätään nyt seuraavaa:

"Työntekijän on kuuluttava VAP:iin sen sääntöjen ja niitä täydentävien määräysten mukaisesti, jos — — hänet on palkattu työhön, jota ei voida pitää Sozialgesetzbuchin [sosiaaliturvalaki] IV osan 8 §:n 1 momentissa tarkoitettuna vähäisenä työnä."

Kansallisen tuomioistuimen käsiteltävinä olevat asiat

10 Sievers oli Deutsche Bundespostin palveluksessa 16.9.1964 alkaen 28.2.1988 saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle. Hän on saanut 1.3.1988 lähtien vanhuuseläkettä lakisääteisestä järjestelmästä. Sievers ei ole koskaan kuulunut VAP:iin,

koska hänen viikottainen työaikansa oli aina alle 18 tuntia lukuun ottamatta vuosia 1963 ja 1964, jolloin se oli 18 tuntia.

11 Schrage oli Deutsche Bundespostin palveluksessa osa-aikaisena työntekijänä ensin 1.4.1960—30.9.1980 sellaisten määräaikaiseksi tehtyjen sopimusten perusteella, joiden väliin sisältyi kausia, jolloin hän ei ollut kyseisen työnantajan palveluksessa, ja tämän jälkeen toistaiseksi 1.10.1981 alkaen 31.3.1993 saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle. Hän on saanut 1.4.1993 alkaen vanhuuseläkettä lakisääteisestä järjestelmästä. Schrage ei ole koskaan kuulunut VAP:iin, koska hänen viikottainen työaikansa oli aina ollut 8—13 tuntia.

12 Sievers nosti Arbeitsgericht Hannoverissa kanteen, jossa hän vaati, että Deutsche Post velvoitettaisiin maksamaan hänelle hänen eläkkeelle jäämisestään lähtien lisäeläkettä määrän, joka vastaa sitä määrää, jonka hän olisi saanut, jos hän olisi kuulunut VAP:iin koko työsuhteen keston ajan. Myös Schrage haastoi Deutsche Postin Arbeitsgericht Hannoveriin samaa tarkoitusta varten.

13 Kummatkin väittivät, että lisäeläkettä koskevan oikeuden epääminen sellaisilta työntekijöiltä, joiden viikottainen työaika oli ensin vähemmän kuin 20 tuntia, sitten vähemmän kuin 18 tuntia, merkitsi perustamissopimuksen 119 artiklassa, Saksan perustuslain 3 §:ssä ja BeschFG:n 2 §:n 1 momentissa kiellettyä syrjintää.

14 Deutsche Post vaati edellä mainittujen vaatimusten hylkäämistä ja perusteli tätä sillä, että kohtelun eroavuus oli perusteltua objektiivisesta syystä, että kulut, joita aiheutuisi järjestelmän ulottamisesta koskemaan jälkikäteen kaikkia osa-aikaisia työntekijöitä, vaarantaisivat Deutsche Postin yritystoiminnan jatkumisen ja että perustamissopimuksen 119 artiklaa koskevan yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan kantajille ei ollut syntynyt oikeuksia, joita he vaativat, päivämäärää 17.5.1990 eli asiassa C-262/88, Barber, annetun tuomion (Kok. 1990, s. I-1889; Kok. Ep. X, s. 425) julistamispäivää aiempien työskentelykausien osalta.

15 Arbeitsgericht Hannover hyväksyi 3.2.1994 antamissaan tuomioissa olennaisilta osin Sieversin ja Schragen vaatimukset, mutta määritteli kuitenkin tarkemmin Schragen osalta huomioon otettavat työskentelykaudet.

16 Deutsche Post haki näihin tuomioihin muutosta Landesarbeitsgericht Niedersachsenilta ja esitti muun muassa, että edellä mainitussa asiassa Barber annetusta tuomiosta seuraava taannehtivuuden rajoitus soveltuu kaikkiin tapauksiin, joissa ammatillisessa vanhuuseläkejärjestelmässä esiintyy palkkauksen osalta eriarvoista kohtelua, ja että yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytäntö ja pöytäkirja ovat ensisijaisia Saksan perustuslain 3 §:ään nähden.

17 Sievers ja Schrage vastasivat tähän todeten erityisesti, että edellä mainitussa asiassa Barber annetusta tuomiosta seuraava perustamissopimuksen 119 artiklan ajallisten vaikutusten rajoitus ei sovellu nyt käsiteltävinä oleviin asioihin. Tätä tuomiota ei voida käyttää ohjeena arvioitaessa sitä, voitiinko Saksan liittotasavallassa, jossa sovelletaan Saksan perustuslain 3 §:ssä vahvistettua yhdenvertaisen kohtelun periaatetta, pitää lainmukaisena sitä, että osa-aikaisiin työntekijöihin sovellettavat säännöt ovat erilaisia kuin kokoaikaisiin työntekijöihin sovellettavat säännöt.

Ennakkoratkaisukysymykset

18 Landesarbeitsgericht Niedersachsen katsoo, että Bundesarbeitsgerichtin oikeuskäytännön perusteella Deutsche Postin valitus on perusteeton ja että Sieversillä ja Schragella on oikeus eläkkeisiin, joiden maksamista he vaativat. Kyseinen tuomioistuin toteaa kuitenkin, että yhteisöjen tuomioistuimen oikeuskäytännön (em. asiassa Barber annettu tuomio; asia C-109/91, Ten Oever, tuomio 6.10.1993, Kok. 1993, s. I-4879 ja asia C-128/93, Fisscher, tuomio 28.9.1994, Kok. 1994, s. I-4583) mukaan perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään vaikutukseen voidaan lähtökohtaisesti vedota ja sen perusteella vaatia miesten ja naisten tasaarvoista kohtelua ammatillista eläkettä koskevissa asioissa vain päivämäärän 17.5.1990 jälkeisten työskentelykausien osalta. Lisäksi pöytäkirjasta seuraa

kyseisen tuomioistuimen mukaan, että ammatillisen sosiaaliturvajärjestelmän perusteella suoritettavia etuuksia ei pidetä palkkana, jos ja siltä osin kuin niiden voidaan katsoa kertyneen päivämäärää 17.5.1990 edeltäviltä työskentelykausilta.

19 Vaatimuksia tasa-arvoisesta kohtelusta ammatillista eläkettä koskevissa asioissa voidaan kyseisen tuomioistuimen mukaan useasti perustella sekä perustamissopimuksen 119 artiklalla sillä varauksella, että mitään etuuksia ei voida vaatia päivämäärää 17.5.1990 edeltävien työskentelykausien perusteella, että kansallisen oikeuden säännösten perusteella, olipa kyse työoikeudessa sovelletusta tasa-arvoisen kohtelun periaatteesta, BeschFG:n 2 §:n 1 momentista tai sitten Saksan perustuslain 3 §:stä.

20 Landesarbeitsgericht Niedersachsen katsoo, että tällaisessa konkurrenssitilanteessa etusija kuuluu yhteisön oikeudelle, mistä seuraa, että päivämäärää 17.5.1990 edeltävien työskentelykausien takautuvasti tapahtuvaa huomioonottamista koskevaa kieltoa, joka rajoittaa etuuksia, on sovellettava myös kansallisen oikeuden säännöksiin. Asiassa tulee kansallisen tuomioistuimen mukaan esille yhteisön oikeuden välittömän oikeusvaikutuksen johdosta kysymys yhteisön oikeuden ensisijaisuudesta ottaen huomioon kansallisen oikeuden ja yhteisön oikeuden ristiriita. Ristiriita ilmenee kansallisen tuomioistuimen mukaan selvästi, jos otetaan huomioon, että perustamissopimuksen 119 artiklalla on paitsi sosiaalinen tavoite myös — ja historialliselta kannalta katsottuna ennen kaikkea — taloudellinen tavoite eli yhtäläisten mahdollisuuksien toteuttaminen kilpailuasioissa. Tätä tavoitetta kierrettäisiin, jos kansallisessa oikeusjärjestelmässä sallittaisiin perustamissopimuksen 119 artiklan rajoitetun taannehtivuuden sivuuttaminen.

21 Landesarbeitsgericht Niedersachsen on näin ollen päättänyt lykätä asian ratkaisua ja esittää yhteisöjen tuomioistuimelle kummassakin asiassa seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

"1) a) Onko yhteisön oikeudelle (EY:n perustamissopimuksen 5 artiklan toisen kohdan ja 189 artiklan mukaan) annettava soveltamisen tai vaikutusten suhteen etusija sellaisiin jäsenvaltioiden kansallisiin säännöksiin nähden,

joita voitaisiin soveltaa tai sovellettaisiin konkurrenssitilanteessa samaan tilanteeseen tasa-arvoista kohtelua ammatillisessa eläkejärjestelmässä koskevan vaatimuksen tueksi ja joita ovat esimerkiksi — yleisesti — Saksan työoikeudellinen tasa-arvoisen kohtelun periaate tai — erityisesti — vuoden 1985 Beschäftigungsförderungsgesetzin 2 pykälän 1 momentti?

b) Päteekö yhteisön oikeuden ensisijaisuus yleisesti sellaisessa ristiriitatapauksessa, jossa yhteisön oikeuden mukaan ammatillisesta eläkejärjestelmästä myönnetään etuuksia vain, jos ne ovat kertyneet päivämäärän 17.5.1990 jälkeisiltä työskentelykausilta ja vain siltä osin kuin ne ovat kertyneet näiltä kausilta, vaikka näistä samoista seikoista säädetään kansallisissa normeissa toisin eli siten, että niissä ei suljeta pois takautuvuutta?

c) Onko yhteisön oikeus ensisijaista vain silloin, kun asia konkreettisesti koskee EY:n perustamissopimuksen 119 artiklan sosiaalisen tavoitteen kanssa rinnakkaista taloudellista tavoitetta eli yhdenvertaisten kilpailumahdollisuuksien toteuttamista?

2) Seuraako ainakin yhteisön oikeuteen kuuluvan, kansallisen lainsäädännön yhteisön oikeuden mukaisen tulkinnan periaatteesta, että kansallisia säännöksiä, jotka koskevat tasa-arvoista kohtelua ammatillisista eläkejärjestelmistä maksettavien etuuksien osalta, on tulkittava ja sovellettava yhteisön oikeuden vaatimusten ja rajoitusten (takautumiskielto) mukaisesti?"

22 Yhteisöjen tuomioistuimen puheenjohtajan 20.10.1997 antamalla määräyksellä nämä kaksi asiaa yhdistettiin kirjallista ja suullista käsittelyä ja tuomion antamista varten.

Pyyntö suullisen käsittelyn uudelleenaloittamisesta

23 Deutsche Post pyysi 5.11.1998 päivätyllä kirjeellään suullisen käsittelyn uudelleenaloittamista. Deutsche Post esitti ensiksi, että erinäisten yhteensattumien johdosta sen edustaja ja avustaja, jotka olivat saapuneet yhteisöjen tuomioistuimeen ollakseen läsnä ratkaisuehdotuksen esittämisessä, löysivät salin, jossa kyseinen istunto pidettiin, vasta sen jälkeen kun ratkaisuehdotus oli jo luettu. Asianosaisten ja yleisön osallistumista istuntoon ei tämän takia ole varmistettu, mikä merkitsee EY:n tuomioistuimen perussäännön 28 artiklan rikkomista.

24 Deutsche Post vetosi siihen, että julkisasiamiehen ratkaisuehdotus oli esitetty määräysten vastaisesti, sillä sen ratkaisuosa oli luettu viidennen jaoston istunnossa eikä tämän asian ratkaisevan kuudennen jaoston istunnossa.

25 Deutsche Post pyysi, että se voisi esittää pyynnön mukaisesti uudelleen aloitetussa käsittelyssä huomautuksia julkisasiamiehen ratkaisuehdotuksen tietyistä kohdista.

26 Lisäksi Deutsche Post esitti 11.11.1998 päivätyssä kirjeessään samat huomautukset kuin Deutsche Telekom oli esittänyt asiassa C-50/96, Schröder, ja yhdistetyissä asioissa C-234/96 ja C-235/96, Vick ja Conze, ja joiden mukaan sen myöntämättä jättäminen, että julkisasiamiehen ratkaisuehdotuksen tultua esitetyksi, mikä yhteisöjen tuomioistuimen työjärjestyksen 59 artiklan 2 kohdan mukaan päättää suullisen käsittelyn, suullinen käsittely voitaisiin poikkeuksellisesti aloittaa uudelleen, jotta asianosaiset voisivat vedota tosiseikkojen esittelyssä tai oikeudellisessa arvioinnissa mahdollisesti oleviin ilmeisiin virheisiin tai puut-

teisiin tai jopa vastata julkisasiamiehen ratkaisuehdotuksiin, voi merkitä ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi 4 päivänä marraskuuta 1950 tehdyn eurooppalaisen yleissopimuksen (jäljempänä Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus) 6 artiklassa tarkoitetun, oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevan oikeuden loukkaamista.

27 Tältä osin on todettava, että näissä yhdistetyissä asioissa esitetyn ratkaisuehdotuksen esittämistapa ei ole merkinnyt minkään yhteisöjen tuomioistuimessa sovellettavan säännön rikkomista eikä minkään kansallisessa tuomioistuimessa käsiteltävänä olevan asian asianosaisille myönnetyn oikeuden rikkomista.

28 Kuudennen jaoston tuomarit, jotka ratkaisevat nämä yhdistetyt asiat, ovat nimittäin saaneet tutustua julkisasiamiehen ratkaisuehdotukseen sen tultua toimitetuksi yhteisöjen tuomioistuimen kirjaamoon, ja ratkaisuehdotuksen julkistaminen on varmistettu muun muassa siten, että sen ratkaisuosa on luettu istunnossa ja ratkaisuehdotus on toimitettu kirjaamoon.

29 Sillä ei tältä osin ole merkitystä, että asianosaisen edustaja ja avustaja eivät ole voineet ajoissa löytää saliin, jossa julkisasiamiehen ratkaisuehdotus luettiin.

30 Yhteisöjen tuomioistuimen asiassa C-17/98, Emesa Sugar, 4.2.2000 antamasta määräyksestä (Kok. 2000, s. I-665, 18 kohta) ilmenee, että juuri Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan ja sen oikeuden taustalla olevan päämäärän perusteella, joka jokaisella henkilöllä, jota asia koskee, on tässä määräyksessä tarkoitettuun kontradiktoriseen menettelyyn ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, yhteisöjen tuomioistuin voi omasta aloitteestaan tai julkisasiamiehen ehdotuksesta tai myös asianosaisten pyynnöstä määrätä työjärjestyksensä 61 artiklan mukaan suullisen käsittelyn aloitettavaksi uudelleen, jos se katsoo, että sillä ei ole riittävästi tietoa asiasta tai että asia olisi ratkaistava sellaisen väitteen perusteella, josta asianosaiset eivät ole keskustelleet.

31 Nyt käsiteltävänä olevassa tapauksessa yhteisöjen tuomioistuin katsoo julkisasiamiestä kuultuaan, että Deutsche Postin pyynnöstä ei ilmene mitään seikkaa, jonka perusteella suullisen käsittelyn uudelleenaloittaminen vaikuttaisi hyödylliseltä tai tarpeelliselta.

32 Deutsche Postin pyyntö on näin ollen hylättävä.

Ensimmäinen kysymys

33 Ensimmäisellä kysymyksellään kokonaisuutena tarkasteltuna kansallinen tuomioistuin lähinnä kysyy ensiksi sitä, ovatko kansalliset säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka mukaan pääasioissa kyseessä olevien olosuhteiden kaltaisissa olosuhteissa kaikilla osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada tästä järjestelmästä eläkettä, ristiriidassa sen rajoituksen kanssa, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen. Toiseksi kansallinen tuomioistuin kysyy lähinnä sitä, ovatko jäsenvaltion säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka nojalla kansallisen tuomioistuimen käsiteltävinä olevissa asioissa kyseessä olevien olosuhteiden kaltaisissa olosuhteissa kaikilla osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada tästä järjestelmästä eläkettä, ristiriidassa perustamissopimuksen 119 artiklan kanssa, kun otetaan huomioon se, että eri jäsenvaltioiden taloudellisten toimijoiden välinen kilpailu saattaa vääristyä ensiksi mainittuun jäsenvaltioon sijoittautuneiden työnantajien haitaksi. Siinä tapauksessa että kysymyksen ensimmäiseen tai toiseen osaan vastataan myöntävästi, kansallinen tuomioistuin kysyy kolmanneksi, onko kansallisen tuomioistuimen, jonka on sovellettava toimivaltansa rajoissa yhteisön oikeuden määräyksiä ja säännöksiä, velvollisuutena taata näiden oikeusnormien täysimääräinen vaikutus jättämällä tarvittaessa soveltamatta niiden kanssa ristiriitaisia kansallisen lainsäädännön säännöksiä.

Kysymyksen ensimmäinen osa

34 Aluksi on todettava, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan kansallisessa tuomioistuimessa kyseessä olevan kaltainen eläkejärjestelmä, jonka perusteella myönnettävä eläke pääasiallisesti määräytyy asianomaisen henkilön tekemän työn perusteella, liittyy kyseisen henkilön palkkaukseen ja kuuluu perustamissopimuksen 119 artiklan soveltamisalaan (ks. vastaavasti mm. asia 170/84, Bilka, tuomio 13.5.1986, Kok. 1986, s. 1607, 22 kohta; Kok. Ep. VIII, s. 607; em. asia Barber, tuomion 28 kohta ja asia C-7/93, Beune, tuomio 28.9.1994, Kok. 1994, s. I-4471, 46 kohta). Osa-aikaisten työntekijöiden jättäminen tällaisen eläkejärjestelmän ulkopuolelle voi näin ollen olla 119 artiklan vastaista (ks. vastaavasti em. asia Bilka, tuomion 29 kohta).

35 Perustamissopimuksen 119 artiklan ajallisten vaikutusten rajoittamisen osalta on muistettava, että asiassa 43/75, Defrenne II, 8.4.1976 antamassaan tuomiossa (Kok. 1976, s. 455, 40 kohta; Kok. Ep. III, s. 63) yhteisöjen tuomioistuin totesi, että perustamissopimuksen 119 artiklassa ilmaistuun samapalkkaisuusperiaatteeseen voidaan vedota kansallisissa tuomioistuimissa, joilla on velvollisuus suojata tästä määräyksestä yksityisille johtuvia oikeuksia. Kyseisen tuomion 74 ja 75 kohdassa yhteisöjen tuomioistuin kuitenkin täsmensi, että oikeusvarmuutta koskevien pakottavien näkökohtien, jotka johtuvat kaikista kysymyksessä olevista julkisista ja yksityisistä eduista, johdosta 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen ei voida vedota kyseisen tuomion antamispäivää eli 8.4.1976 edeltävien kausien palkkausta koskevien vaatimusten tueksi paitsi niiden työntekijöiden osalta, jotka ovat tätä päivämäärää aikaisemmin nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen.

36 Ammatillisten eläkejärjestelmien osalta yhteisöjen tuomioistuin totesi edellä mainitussa asiassa Barber antamansa tuomion 44 ja 45 kohdassa, että oikeusvarmuutta koskevien pakottavien näkökohtien johdosta perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen ei voida vedota eikä sen nojalla voida vaatia kyseisen tuomion julistamispäivää eli päivämäärää 17.5.1990 aikaisemmasta ajankohdasta lähtien oikeutta eläkkeeseen paitsi niiden henkilöiden osalta, jotka ovat tätä päivämäärää aikaisemmin nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen.

37 Kuten yhteisöjen tuomioistuin täsmensi edellä mainitussa asiassa Ten Oever antamansa tuomion 20 kohdassa, edellä mainitussa asiassa Barber annetun tuomion nojalla perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen voidaan vedota ja sen perusteella vaatia tasa-arvoista kohtelua ammatillisen eläkkeen osalta ainoastaan sellaisten etuuksien ollessa kysymyksessä, jotka maksetaan 17.5.1990 jälkeisten työskentelykausien perusteella, paitsi jos on kyse työntekijöistä tai heidän jälkeensä etuuteen oikeutetuista, jotka ovat ennen tätä ajankohtaa nostaneet kanteen tai esittäneet vastaavan vaatimuksen asiaan sovellettavan kansallisen lainsäädännön mukaisesti.

38 Tämä rajoitus mainitaan myös pöytäkirjassa, jonka mukaan sovellettaessa 119 artiklaa korvauksena ei pidetä ammatillisen sosiaaliturvajärjestelmän mukaisia etuuksia, jos ja sikäli kuin niiden voidaan osoittaa olevan 17.5.1990 edeltävältä työskentelykaudelta, paitsi kun on kyse työntekijöistä tai heidän jälkeensä etuuteen oikeutetuista, jotka ovat ennen tätä ajankohtaa panneet vireille oikeudenkäynnin tai esittäneet vastaavan vaatimuksen asiaan sovellettavan kansallisen lainsäädännön mukaisesti.

39 Asiassa C-57/93, Vroege, 28.9.1994 annetusta tuomiosta (Kok. 1994, s. I-4541, 20—27 kohta); edellä mainitussa asiassa Fisscher annetusta tuomiosta (17—24 kohta) ja asiassa C-246/96, Magorrian ja Cunningham, 11.12.1997 annetusta tuomiosta (Kok. 1997, s. I-7153, 27—35 kohta) ilmenee kuitenkin, että sekä edellä mainitussa asiassa Barber annetusta tuomiosta että pöytäkirjasta seuraava perustamissopimuksen 119 artiklan ajallisten vaikutusten rajoitus koskee ainoastaan sellaisia syrjintätilanteita, jotka työnantajien ja eläkejärjestelmien taholta on voitu kohtuudella olettaa sallituiksi siksi, että ne perustuvat yhteisön oikeudessa säädettyihin, ammatillisia eläkejärjestelmiä koskeviin siirtymävaiheen poikkeusjärjestelyihin (asia C-435/93, Dietz, tuomio 24.10.1996, Kok. 1996, s. I-5223, 19 kohta).

40 Oikeudesta kuulua ammatillisiin eläkejärjestelmiin yhteisöjen tuomioistuin on todennut, että ei ole mitään syytä olettaa, että kysymyksessä olevat työelämän tahot olisivat voineet olla tietämättömiä 119 artiklan sovellettavuudesta (em. asia Magorrian ja Cunningham, tuomion 28 kohta).

41 Edellä mainitussa asiassa Bilka annetusta tuomiosta lähtien on nimittäin ollut selvää, että sukupuoleen perustuva syrjintä tällaista oikeutta myönnettäessä on vastoin perustamissopimuksen 119 artiklaa (em. asia Vroege, tuomion 29 kohta; em. asia Fisscher, tuomion 26 kohta; em. asia Dietz, tuomion 20 kohta ja em. asia Magorrian ja Cunningham, tuomion 29 kohta).

42 Koska edellä mainitussa asiassa Bilka annetussa tuomiossa ei rajoitettu tuomion ajallisia vaikutuksia, 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen voidaan vedota taannehtivasti tasa-arvoisen kohtelun saamiseksi ammatillisiin eläkejärjestelmiin kuulumisen osalta siten, että taannehtivuus ulottuu 8.4.1976 asti eli siihen päivään, jona edellä mainitussa asiassa Defrenne II annettiin tuomio, jossa ensimmäisen kerran todettiin mainitulla artiklalla olevan välittömiä oikeusvaikutuksia (em. asia Dietz, tuomion 21 kohta ja em. asia Magorrian ja Cunningham, tuomion 30 kohta).

43 Lisäksi on muistettava, että edellä mainitussa asiassa Dietz annetun tuomion 23 kohdassa ja edellä mainitussa asiassa Magorrian ja Cunningham annetun tuomion 33 kohdassa yhteisöjen tuomioistuin täsmensi jo, että työntekijän kannalta ammatilliseen eläkejärjestelmään kuuluminen olisi täysin merkityksetöntä, jos hänellä ei olisi järjestelmään kuulumisen perusteella oikeutta saada kyseisen järjestelmän mukaisia etuuksia. Yhteisöjen tuomioistuin katsoi näin ollen, että oikeus saada ammatillisen järjestelmän mukaista eläkettä liittyy erottamattomasti oikeuteen kuulua tällaiseen järjestelmään. Yhteisöjen tuomioistuin lisäsi kuitenkin, että vaikka työntekijä voi vaatia, että hänen katsotaan kuuluvan taannehtivasti ammatilliseen eläkejärjestelmään, hän ei kuitenkaan voi välttyä maksamasta vakuutusmaksuja näiltä vakuutuskausilta (em. asia Fisscher, tuomion 37 kohta ja em. asia Dietz, tuomion 34 kohta).

44 Edellä esitetystä seuraa, että ainoa ajallinen rajoitus, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen pääasioissa kyseessä olevan kaltaiseen ammatilliseen eläkejärjestelmään kuulumisen ja sen perusteella maksettavan eläkkeen osalta, on edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetusta tuomiosta seuraava rajoitus.

45 Sen osalta, onko päivämäärää 8.4.1976 eli sitä päivää, jona asiassa Defrenne II annettu tuomio julistettiin, edeltävien työskentelykausien kansallisten säännösten

nojalla tapahtuva huomioonottaminen ristiriidassa yhteisön oikeuden kanssa, on muistettava ensinnäkin, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan (ks. erityisesti asia 61/79, Denkavit italiana, tuomio 27.3.1980, Kok. 1980, s. 1205, 16 ja 17 kohta; Kok. Ep. V, s. 149 ja yhdistetyt asiat 66/79, 127/79 ja 128/79, Salumi ym., tuomio 27.3.1980, Kok. 1980, s. 1237, 9 ja 10 kohta; Kok. Ep. V, s. 165) tulkinnalla, jonka yhteisöjen tuomioistuin perustamissopimuksen 177 artiklassa sille annettua toimivaltaa käyttäen antaa yhteisön oikeussäännölle, selvennetään ja täsmennetään tarvittaessa kyseisen oikeussäännön merkitystä ja ulottuvuutta niin, että yhteisöjen tuomioistuimen tulkinnasta ilmenee, miten tätä oikeussääntöä täytyy tai olisi täytynyt tulkita ja soveltaa sen voimaantulosta lähtien. Yhteisöjen tuomioistuin voi vain poikkeustapauksissa, kuten se on todennut edellä mainitussa asiassa Defrenne II antamassaan tuomiossa, yhteisön oikeusjärjestykseen kuuluvaa oikeusvarmuuden yleistä periaatetta soveltaen ja ottaen huomioon ne vakavat häiriöt, joita sen antama tuomio voisi vilpittömässä mielessä perustetuille oikeussuhteille takautuvasti aiheuttaa, rajoittaa asianomaisten henkilöiden mahdollisuutta vedota näin tulkittuun oikeussääntöön näiden oikeussuhteiden riitauttamiseksi.

46 Yhteisöjen tuomioistuin totesi edellä mainitussa asiassa Defrenne II antamansa tuomion 65 kohdassa, että vanhojen jäsenvaltioiden, joihin Saksan liittotasavalta kuuluu, piti huolehtia 119 artiklan täysimääräisestä soveltamisesta toisen siirtymävaiheen alusta eli 1.1.1962 alkaen. Lisäksi kyseisen tuomion 68 kohdasta ilmenee, että niilläkin aloilla, joilla 119 artiklalla ei ole välitöntä oikeusvaikutusta, sen täytäntöönpanemiseksi voidaan tarvittaessa antaa sekä yhteisön säännöksiä että kansallisia säännöksiä.

47 Päättäessään edellä mainitussa asiassa Defrenne II rajoittaa ajallisesti mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen yhteisöjen tuomioistuin katsoi, että useiden jäsenvaltioiden käyttäytymisen ja komission useita kertoja asianomaisille tiedoksi saattamien kannanottojen vuoksi oli poikkeuksellisesti otettava huomioon se, että ne, joita asia koski, oli saatu pitämään pitkän aikaa yllä käytäntöä, joka oli 119 artiklan vastainen, mutta jota ei vielä ollut kielletty kansallisessa lainsäädännössä (em. asia Defrenne II, tuomion 72 kohta).

48 Edellä esitetystä seuraa, että sillä, että mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen on rajattu, ei ole missään tapauksessa pyritty poistamaan niiden työntekijöiden, joita asia koskee, mahdollisuutta vedota tasa-arvoperiaatteen sisältäviin kansallisiin säännöksiin.

49 Kansallisilla säännöksillä, joilla pyritään varmistamaan miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuusperiaatteen soveltaminen, nimittäin myötävaikutetaan perustamissopimuksen 119 artiklan täytäntöönpanoon vanhoille jäsenvaltioille 1.1.1962 lähtien kuuluvien velvoitteiden mukaisesti.

50 Yhteisöjen oikeusjärjestykseen kuuluvaa oikeusvarmuusperiaatetta, jonka johdosta yhteisöjen tuomioistuin voi poikkeuksellisesti joutua rajoittamaan mahdollisuutta vedota tulkitsemaansa säännökseen, ei voida tällaisessa tapauksessa soveltaa, eikä sellaisten kansallisten säännösten soveltaminen, joilla varmistetaan yhteisön oikeuden mukainen tulos, ole ristiriidassa tämän periaatteen kanssa.

51 Tältä osin ei ole merkitystä sillä, että kyseisiä kansallisia säännöksiä on tulkittu perustamissopimuksen 119 artiklan mukaisesti vasta edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetun tuomion julistamispäivästä lähtien, sillä tätä tulkintaa voidaan tarvittaessa soveltaa tilanteisiin, jotka olivat syntyneet tai jotka oli perustettu ennen tätä päivämäärää. Yhteisöjen tuomioistuimen tehtävänä ei nimittäin ole lausua kansallisten sääntöjen ajallisesta soveltamisesta.

52 Ensimmäisen kysymyksen ensimmäiseen osaan on näin ollen vastattava, että sellaiset kansalliset säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka mukaan pääasioissa kyseessä olevien olosuhteiden kaltaisissa olosuhteissa kaikilla osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa edellä mainitussa asiassa Defrenne II annetusta tuomiosta seuraavan sellaisen ajallisen rajoituksen kanssa, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan välittömään oikeusvaikutukseen.

Kysymyksen toinen osa

53 Kuten kansallinen tuomioistuin on perustellusti huomauttanut, yhteisöjen tuomioistuin on katsonut edellä mainitussa asiassa Defrenne II antamansa tuomion 8—11 kohdassa, että perustamissopimuksen 119 artiklalla on kaksitahoinen tavoite eli että sillä on sekä taloudellinen että sosiaalinen tavoite.

54 Eri jäsenvaltioiden sosiaalilainsäädännön kehitysasteen erojen vuoksi 119 artiklan tehtävänä on ensiksikin estää sellaisten yritysten joutuminen huonompaan kilpailuasemaan yhteisön sisäisessä kilpailussa, jotka ovat sijoittautuneet sellaisiin jäsenvaltioihin, joissa on tosiasiallisesti toteutettu samapalkkaisuusperiaate, niihin yrityksiin nähden, jotka ovat sijoittautuneet sellaisiin jäsenvaltioihin, joissa ei vielä ole poistettu naispuolisiin työntekijöihin kohdistuvaa palkkasyrjintää (em. asia Defrenne II, tuomion 9 kohta).

55 Toiseksi yhteisöjen tuomioistuin on korostanut, että tämä määräys palvelee yhteisön sosiaalisia tavoitteita; yhteisö ei ole ainoastaan taloudellinen liitto vaan sen on pyrittävä turvaamaan yhteisellä toiminnalla sosiaalinen edistys ja parantamaan jatkuvasti Euroopan kansojen elin- ja työoloja, kuten perustamissopimuksen johdanto-osassa korostetaan. Tätä tavoitetta korostaa se, että perustamissopimuksen 119 artikla on sisällytetty sosiaalipolitiikkaa käsittelevään lukuun, jonka alkumääräyksessä eli EY:n perustamissopimuksen 117 artiklassa (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) korostetaan tarvetta edistää työntekijöiden elin- ja työolojen kohentamista siten, että olojen yhtenäistäminen niitä kohennettaessa on mahdollista (em. asia Defrenne II, tuomion 10 ja 11 kohta).

56 Yhteisöjen tuomioistuin on kuitenkin myöhemmässä oikeuskäytännössään toistuvasti todennut, että henkilön oikeus siihen, ettei häntä syrjitä sukupuolensa perusteella, on yksi hänen perusoikeuksistaan, joiden kunnioittaminen yhteisöjen tuomioistuimen on taattava (ks. vastaavasti asia 149/77, Defrenne III, tuomio 15.6.1978, Kok. 1978, s. 1365, 26 ja 27 kohta; Kok. Ep. IV, s. 127; yhdistetyt asiat 75/82 ja 117/82, Razzouk ja Beydoun v. komissio, tuomio 20.3.1984, Kok. 1984, s. 1509, 16 kohta ja asia C-13/94, P v. S, tuomio 30.4.1996, Kok. 1996, s. I-2143, 19 kohta).

57 Tämä oikeuskäytäntö huomioon ottaen on katsottava, että perustamissopimuksen 119 artiklan taloudellinen tavoite eli eri jäsenvaltioihin sijoittautuneiden yritysten välisen kilpailun vääristymien ehkäiseminen on toissijainen verrattuna tämän saman määräyksen sosiaaliseen tavoitteeseen, joka on ilmaus yhdestä perustavanlaatuisesta ihmisoikeudesta.

58 Näin ollen sillä seikalla, että ennen edellä mainitussa asiassa Defrenne II annettua tuomiota miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuusperiaatteeseen ei ole voitu kansallisen lainsäädännön nojalla eikä perustamissopimuksen 119 artiklan välittömän oikeusvaikutuksen nojalla vedota muihin jäsenvaltioihin kuin Saksan liittotasavaltaan sijoittautuneita työnantajia vastaan, ei ole merkitystä niiden kansallisten sääntöjen soveltamisen kannalta, joilla taataan tämän periaatteen noudattaminen Saksan liittotasavallassa.

59 Näin ollen ensimmäisen kysymyksen toiseen osaan on vastattava, että jäsenvaltion säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka nojalla pääasioissa kyseessä olevien olosuhteiden kaltaisissa olosuhteissa kaikilla osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa perustamissopimuksen 119 artiklan kanssa huolimatta siitä, että eri jäsenvaltioiden taloudellisten toimijoiden välinen kilpailu saattaa vääristyä ensiksi mainittuun jäsenvaltioon sijoittautuneiden työnantajien haitaksi.

Kysymyksen kolmas osa

60 Ensimmäisen kysymyksen ensimmäiseen ja toiseen osaan annettu vastaus huomioon ottaen tämän kysymyksen kolmanteen osaan ei ole tarpeen vastata.

Toinen kysymys

61 Toisella kysymyksellään kansallinen tuomioistuin kysyy lähinnä sitä, onko kansallisen tuomioistuimen sovellettava kansallista oikeuttaan yhteisön asian kannalta merkityksellisten määräysten ja säännösten ja erityisesti perustamissopimuksen 119 artiklan sanamuoto ja tavoite huomioon ottaen.

62 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan kansallisen tuomioistuimen on tulkittava kansallista oikeuttaan siten, että se ottaa mahdollisimman suuressa määrin huomioon yhteisön asian kannalta merkityksellisten määräysten ja säännösten ja erityisesti perustamissopimuksen 119 artiklan sanamuodon ja tavoitteen, jotta näillä määräyksillä ja säännöksillä tavoiteltu päämäärä saavutettaisiin (ks. vastaavasti erityisesti asia 157/86, Murphy ym., tuomio 4.2.1988, Kok. 1988, s. 673, 11 kohta; Kok. Ep. IX, s. 353 ja asia C-106/89, Marleasing, tuomio 13.11.1990, Kok. 1990, s. I-4135, 8 kohta; Kok. Ep. X, s. 599).

63 Ensimmäiseen kysymykseen annetuista vastauksista ilmenee, että yhteisön oikeudella ja erityisesti perustamissopimuksen 119 artiklalla pyritään toteuttamaan miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuusperiaate, eivätkä kansalliset säännökset, joilla pyritään varmistamaan tämän periaatteen noudattaminen, ole ristiriidassa sen kanssa.

64 Toiseen kysymykseen on näin ollen vastattava, että kansallisen tuomioistuimen on tulkittava kansallista oikeuttaan siten, että se ottaa mahdollisimman suuressa määrin huomioon yhteisön asian kannalta merkityksellisten määräysten ja säännösten sekä erityisesti perustamissopimuksen 119 artiklan sanamuodon ja niiden tavoitteet varmistaakseen miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuusperiaatteen soveltamisen.

Oikeudenkäyntikulut

65 Yhteisöjen tuomioistuimelle huomautuksensa esittäneelle Euroopan yhteisöjen komissiolle aiheutuneita oikeudenkäyntikuluja ei voida määrätä korvattaviksi. Pääasioiden asianosaisten osalta asian käsittely yhteisöjen tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta.

Näillä perusteilla

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN (kuudes jaosto)

on ratkaissut Landesarbeitsgericht Niedersachsenin 8.11.1996 tekemillään kahdella päätöksellä esittämät kysymykset seuraavasti:

1) **Kansalliset säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka mukaan pääasioissa kyseessä olevien olosuhteiden kaltaisissa olosuhteissa kaikilla osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa asiassa 43/75, Defrenne II, 8.4.1976 annetusta tuomiosta seuraavan sellaisen ajallisen rajoituksen kanssa, joka koskee mahdollisuutta vedota perustamissopimuksen 119 artiklan (EY:n perustamissopimuksen 117—120 artikla on korvattu EY 136—143 artiklalla) välittömään oikeusvaikutukseen.**

2) Jäsenvaltion säännökset, joissa todetaan tasa-arvoperiaate, jonka nojalla pääasioissa kyseessä olevien olosuhteiden kaltaisissa olosuhteissa kaikilla osa-aikaisilla työntekijöillä on oikeus kuulua takautuvasti ammatilliseen eläkejärjestelmään ja saada eläkettä tästä järjestelmästä, eivät ole ristiriidassa perustamissopimuksen 119 artiklan kanssa huolimatta siitä, että eri jäsenvaltioiden taloudellisten toimijoiden välinen kilpailu saattaa vääristyä ensiksi mainittuun jäsenvaltioon sijoittautuneiden työnantajien haitaksi.

3) Kansallisen tuomioistuimen on tulkittava kansallista oikeuttaan siten, että se ottaa mahdollisimman suuressa määrin huomioon yhteisön asian kannalta merkityksellisten määräysten ja säännösten sekä erityisesti perustamissopimuksen 119 artiklan sanamuodon ja niiden tavoitteet varmistaakseen miespuolisten ja naispuolisten työntekijöiden samapalkkaisuusperiaatteen soveltamisen.

Schintgen Hirsch Ragnemalm

Julistettiin Luxemburgissa 10 päivänä helmikuuta 2000.

R. Grass

kirjaaja

J. C. Moitinho de Almeida

kuudennen jaoston puheenjohtaja